

marcel bačić

uz jednu skicu iz kleeove morfografije

o stotoj
obljetnici
rođenja

Ponajprije bih riječima Andreeasa Speisera skicirao platoničku piramidu, koju je za znanost o umjetnosti pokušao izvrnuti tek Conrad Fiedler.

»Za Platona postoji jedan duhovni svijet, kojim ovladavaju i koji istražuju matematika i, nad njom, filozofija koju je on nazivao dijalektikom. Njegove predmete valja pojmiti kao nešto nadasve realno, nipošto kao nestvarne apstrakcije iz kojih je iščezla sva zbilja. Nazivao ih je idejama. Na vrhu nalazimo tri, naime jedno, bitak i različitost. Među njima valja pronaći najvišu, naime onu kojoj druge nisu potrebne. Različitost to nije, budući da ona iziskuje dvije daljnje stvari koje su različite. Ali i bitku, koji nije kao u Hegela prazan, već koji zasniva realnost, potrebno je nešto što jest. Preostaje jedno, koje se očigledno može postaviti samo za sebe. To jedno što stoji nad bitkom nije međutim dostupno mišljenju, jer tada ne bi bilo apsolutno, nego s mišljenjem povezano. Ali znanosti nam neprestano svjedoče da k njemu težimo tražeći harmoniju, jedinstvenost, ljubav. Iz toga dakle bez teškoća proishodi najviši zakon znanja, da svijet mudrosti ne možemo do kraja prozrijeti. To je po delfijskom proročanstvu uvidio već Sokrat, koji je zbog toga i proglašen za najmudrijeg među ljudima. Ovaj je zakon i danas općenito priznat.

Moramo dakle posegnuti za drugom idejom, za bitkom, i promatrati bivstvujuće jedno. S njim dosežemo najvišu regiju znanja, bivstvujući duhovni svijet, u kojem svi živimo. Prožet je dvostrukošću s istovjetnim stranama, s bivstvujuće-jednim i jednim-bivstvujućim. To je najviši pozitivni zakon našeg znanja, kazuje da nam se sve pojavljuje u dvostrukosti, polaritetu: subjekt-objekt, predodžba i predmet, izvornik i slika. No uistinu su u tom najvišem svijetu oni jedno.«¹

Citirao sam da bih se distancirao. Autoru su rečenice poslužile kao uvod u razumijevanje Goetheova nauka o bojama. Učenje o idejama iz Fedona,² na primjer, ovdje je tradicionalno izmiješano

1

Andreas Speiser, *Wissenschaftliche Voraussetzungen zu Goethes Farbenlehre*, u pogovoru 40. svesku Goetheovih sabranih djela, dtv, München 1963. Autor napominje da se služio djelom Fritza Lobecka »Farben anders gesehen«.

2

U »klasičnom« uvodu u nauku o idejama nalazi se i poredba (Fedon 99 d) koju će Goethe potencirati na početku drugog dijela Fausta: »... učinilo mi se da moram pripaziti da mi se ne dogodi kao onima koji gledaju i promatraju pomrčinu Sunca. Mnogi od njih naime upropaste sebi oči, ako ne gledaju u vodi ili bilo čemu sličnom njegovu sliku (eikon).«

s Proklovom recepcijom *Parmenida*.³ Imamo dakle posla s neoplatoničkim općenitostima u vidu kojih je Platonov nenapisan nauk evoluirao do evropskog stava.

Fiedler je, prisjetivši se Plotina, interpretirao uvriježenost. »Sadržaj umjetnosti silazi iz jedne proizvoljno postavljene sfere iz savršenijeg u nesavršenije postojanje u pojavnom svijetu.« Uistinu je obratno: ona se »iz danog tla činom i u činu umjetnika uzdiže do samostalna postojanja«. ⁴ Formulacija, daleko iznad pukog formalističkog distanciranja od romantičarske pulchritudinis adhaerentis i herbartovskog sljedbeništva, izaziva predodžbu recipročnih piramida kojima se komplementiraju spoznaja i čin, teorija i praksa, Platon i umjetnost. Prirodnoznanstveni ekskurz virtuožno će je potkrijepiti:

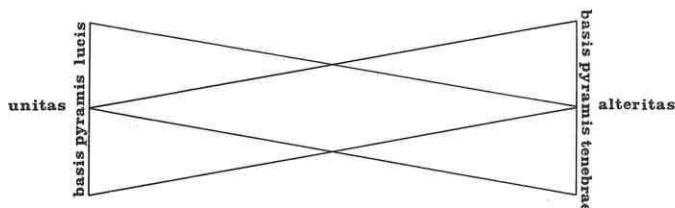
»Prvi mudrac zapada za kojeg znamo učio je da na početku bijaše *voda*. Današnja prirodna znanost uči: 'Na početku bijaše *vodik*.' ... Nadovezuje se 'metafizičko' pitanje o razlici između *materijalizma* i *spiritualizma*. Mnogi će reći: 'Ukoliko je sve nastalo iz vodika, naravno da materijalizam ima pravo.' Ali uperi li se pozornost na puni opseg prirodnoznanstvenog pojma *dispozicije*, uvidjet će se pogrešnost te tvrdnje. Gotovo su svi prirodnoznanstveni pojmovi *dispozicijski pojmovi*: topivost šećera u vodi njegova je dispozicija da se u vodi rastapa. Elastičnost, električni i magnetski naboj, nasljednost, pamćenje i razum samo su raskošnijim sredstvima opisive dispozicije. Nisu li dakle sve svemirske tvorbe i njihova svojstva objašnjiva pomoću *dispozicijskih značajki vodikovih atoma*, ne proishode li iz njih i svi takozvani fenomeni svijesti i duhovni procesi? Je li to materijalizam ili, obratno, 'dispozicijski spiritualizam'? Umjesto da kažemo: 'Sav duh je zapravo samo materija', mogli bismo pokušati utemeljiti obrat: 'Sva je materija potencijalni duh.' U prvo vjerovahu ljudi poput Demokrita i Epikura, u drugo ljudi poput Hegela i Teilharda de Chardina. Nisu li uistinu možda i Demokrit i Hegel, dakle *obojica*, u doslovnom smislu ... imali pravo?«⁵

³ Kasna antika vidjela je u dijalektičkom tretmanu eleatske teze o jednom prikrivenu mističku objavu.

⁴ Conrad Fiedler (1841—1895), *Schriften über Kunst*, s uvodom Hansa Ecksteina, Köln 1977, str. 14, 15.

⁵ Wolfgang Stegmüller, *Die Evolution des Kosmos, u: Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie II*, Stuttgart 1975, str. 373—375.

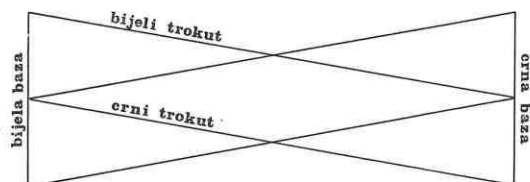
»Dopusti da se piramide svjetlosti i mraka uzajamno prožmu, i svedu sve što želiš istražiti na tu figuru; tako osjetilnom uputom možeš svoje slutnje usmjeriti na skriveno. Da si to olakšaš primjerom, promotri kako je na ovoj slici sažet svemir.

Obrati pozornost na to kako je bog koji je jednost (unitas) ujedno i baza svjetlosti. A baza mraka je ništa. Između boga i ništa leži sve stvoreno, tako slutimo.«⁶

»Između je osobit statički slučaj, dakako osobit slučaj našega ljudskog postojanja i njegovih formi.« Jer »cjelina (svijet) dinamičke je naravi.«⁷

Klee je doslovno istom slikom uspostavio »prirodni kozmički red«, nakon što je Bog rastavio svjetlost i tamu (Postanak 1, 4).⁸

»Odmah upada u oči kako u najvišem svijetu prevladava svjetlost ali nije posve lišen tame, iako zbog jednostavnosti toga najvišeg svijeta tama kao da je apsorbirana. U najdonom svijetu vlada ta-

»U 'prirodnom redu' suprotstavljaju se polovi bijelo i crno. Možemo kazati da baza crno (zatamnjenje) svojim vrhom doseže bazu bijelo (izvor svjetlosti) i obratno.« U sredini je sivo; konver-

⁶ Nikola Kuzanski (1401—1464), *De coniecturis*, ed. J. Koch/W. Happ, Hamburg 1971, str. 48 i tabla na kraju sveska.

⁷ Paul Klee, *Das bildnerische Denken*, ed. Jürg Spiller, Basel/Stuttgart 1964, str. 5.

⁸ Paul Klee, *Das bildnerische Denken*, str. 9.

ma, iako nije posve lišen tračka svjetlosti; no slika pokazuje da je ta svjetlost više skrivena nego što isijava. U srednjem svijetu svojstva su na odgovarajući način u sredini.«⁹

»Želiš li istražiti međustupnjeve reda, istančaj podpodjele.«¹¹ Ali »da bismo postali precizniji, moramo postati siromašniji... Prirodno stanje kretanja od bijelog prema crnom nije neuređeno, nego neraščlanjeno... Umjetni red, osiromašen doduše, ali u percepciji projašnjen.«¹²

»Korak od nedjeljivosti prema djeljivosti nije ništa drugo do silazak jednosti k drugosti (unitatem in alteritatem descendere).«¹³ Platonička je piramida za Kuzanca dakako neprikosnovena: »Isto vrijedi i za korak od neprolaznosti k prolaznosti, od besmrtnosti k smrtnosti... od forme k oformljenju (de forma in formabile), od zbiljskog k mogućem, od općenitog k posebnom... od ljubavi k ljubljenom.«¹⁴ Ali i Klee napominje: »Što se izvornosti djelatnosti tiče, u prirodi bijelo zacijelo ima prednost.«¹⁵

Kuzanac je svoj crtež označio s P, »jer je paradigmatički.«¹⁶

Speiserovu skicu platoničkog emanacijskog pravca, odabranu zbog prosječnosti, zaustavio sam na pojmu *polariteta*. To joj bijaše i cilj. Goetheovo najopsežnije djelo, njegov *Nauk o bojama*, objelodanjen 1810. kod Cotte u Tübingenu u dva sveska, ukotvljen je u idealističku filozofiju više nego što to podnosi pozitivistički odnjevovana trezvenost. Filistarski oprez bijaše opomenut Goetheovim neobuzdanim bijesom na Newtona. Opažajna plauzibilnost nikoga nije naročito zbunila — i Goetheov je nauk odlutao u ezoteričke oaze. Carl Friedrich von Weizsäcker spretno je pribjegao metafori: »Tek iz daljine spoznajemo da njegova svjetlost nije svjetlost svjetionika koji

gentni pojam koji presijecaju svi komplemeni.«¹⁰

najavljuje luku, nego svjetlost zvijezde koja će nas pratiti na svakom putovanju.«¹⁷

Goetheov ishodišni pokus drastično je jednostavan: kroz prizmu je pogledao bijeli zid — i nije vidio nikakve boje. (Newtonova ideja o složenosti svjetlosti za pjesnika je ionako iritantna.) I danas malo tko zapaža da se svjetlost ponaša po Newtonu samo ako se suzbije u pramen, ako se protjera kroz diminutivnu luknju (foramen exiguum). Ako se izazove komplementarna situacija, ako dakle svjetlost obilazi tamnu točku, komplementaran je i učinak. Principijelno: boja nastaje na prijelazu svjetlosti u tamu; svjetlost nad tamom daje boje od plave do ljubičaste, tama nad svjetlošću daje boje od crvene do žute. Newton je poznavao samo *donju*, zelenu, vezu među polovima; gornja, purpurna, ostala mu je skrivena.

Na početku Drugog dijela tragedije, »Faust očekuje izlazak Sunca. Ono mu je simbol beskonačnosti. Sunce se pomalja — i on je zaslijepjen. Njegovo oko ne može ga podnijeti. Mora se okrenuti. Pogled mu pada na krajolik; gdje prije bijaše tama i smrt, sada je sve puno jarkih boja; nad slapom u vlažnoj pari blista duga« (Hommage à Newton). »Sve to duguje svoj postanak Suncu, ali to nije Sunce samo; to je njegov odraz (Abglanz) u zemaljskim stvarima... Oko nije stvoreno da gleda u Sunce; no ne prebivamo ni u mraku: ta oko spoznaje prekrasnu igru boja. Čovjekov duh nije stvoren da neposredno spozna božansko, ali nije progнан ni u tamu; on božansko spoznaje u odrazu.«¹⁸

Nad prafenomenalnim dualitetom ništa ne možemo pojmiti (Urteil, Ur-Teilung — etimologizirao je Hölderlin), ali

Am farbigen Abglanz haben wir das Leben.¹⁹

Nikola Kuzanski razvio je posebno umijeće naslućivanja (ars coniecturalis) i iz najopsežnijeg djela te nadasve originalno derivirane negativne teologije (De coniecturis, između 1440. i 1444) potječe gornji crtež. Sa čuvenom Goetheovom pjesmom:

9

Nikola Kuzanski, De coniecturis, str. 48.

10

Paul Klee, Das bildnerische Denken, str. 10.

11

Nikola Kuzanski, De coniecturis, str. 48.

12

Paul Klee, Das bildnerische Denken, str. 8, 9, 10.

13

Nikola Kuzanski, De coniecturis, str. 50.

14

Nikola Kuzanski, De coniecturis, str. 50

15

Paul Klee, Das bildnerische Denken, str. 10.

16

Nikola Kuzanski, De coniecturis, str. 48.

17

Carl Friedrich von Weizsäcker, pogovor Goetheovim prirodnoznanstvenim spisima, Hamburger Ausgabe, sv. 13, München 1975, str. 554.

18

Komentar Ericha Trunza za stihove 4695—4727, Goethe, Hamburger Ausgabe, sv. 3, München 1976, str. 537, 538. Usp. bilješku 2.

19

Goethe, Faust, stih 4727, u prepjevu Tita Strozija: »Tek šaren odraz, to je život ljudi.«

Wär nicht das Auge sonnenhaft,
Wie könnten wir das Licht erblicken?
Lebt nicht in uns des Gottes eigne Kraft,
Wie könnt uns Göttliches entzücken?²⁰

veže ga i jedna rasprava, De visione Dei, O Božjem viđenju, 1453.²¹ Sama je ideja, naravno, platoničko-
-ezoterički topos;²² za međuvrijeme spominjem
Šleskog Anđela, Angelusa Silesiusa (1624—1677).
Goethe je 18. ožujka 1831. kazao Eckermannu:
»Moj nauk o bojama star je kao svijet.«

20

Da nije oko suncoliko,
kako bismo mogli vidjeti svjetlost?
Da u nama ne živi božja snaga,
kako bi nas moglo ushitit božansko?

21

»Ako je Goethe vidio bit simbola u konkretno-živom otkrivenju
neistraživog, onda je Kuzanski slično mislio i slično osjećao.
Vazda on općenito i najopćenitije želi nadovezati na pojedina-
čno, na osjetno-neposredno. Na početku spisa (De visione Dei)
podsjeća na jedan autoportret Rogiera van der Weydena, što
ga je vidio u vijećnici u Brüsselu, i koji je posjedovao svoj-
stvo da svakom promatraču, gdje god se on nalazio, izravno
obraća pogled. Erwin Panofsky ljubezno mi je priopćio da je
autoportret Rogiera van der Weydena izgubljen; sačuvala se,
međutim, stara kopija u gobelinu, koja se nalazi u muzeju u
Bernu. Iznašaće te kopije na temelju mjesta iz spisa »De
visione Dei.« uspjelo je H. Kauffmannu (Repertorium für Kunst-
geschichte 1916). Jedna druga slika iz nürnbergške vijećnice,
na koju Kuzanski također upućuje, ne može se više rekon-
struirati.«

Ernst Cassirer, Individuum und Kosmos in der Philosophie der
Renaissance (= Studien der Bibliothek Warburg, Heft 10), Leip-
zig und Berlin 1927, str. 32.

22

Jedna helenistička predodžba u smislu naših uzajamno pro-
žimljujućih piramida apologetski je raspoložena prema u m j e t n o s t i. Navodi je kao izjavu Egipćanina Hermesa Trismegistosu
sv. Augustin u osmoj knjizi Države božje:

»Budući da je riječ o srodnosti i zajedništvu ljudi i bogova,
upoznaj, o Asklepije, čovjekovu silu i moć. Kao što je Gospo-
din i Otac ili, da posegnem za najvišim imenom, Bog stvori-
telj nebeskih bogova, tako je čovjek stvoritelj bogova što pre-
bivaju u hramovima u našoj najvećoj blizini.

— Misl'š li na kipove, o Trismegistos?

— Kipove kažeš, o Asklepije! Zar ne vidiš koliko si i sam još
nevjeran? Da, na oduševljene, oduhovljene kipove što čine
velika i čudesna djela, kipove koji predskazuju budućnost, koji
uz pomoć ždrijeba, vidovnjaka, snova i na različite druge načine
naviještaju buduća zbivanja, koji ljudima podaruju bolesti
i ozdravljenja, radosti i žalosti, već prema zasluži.«

Iz egipatske pustinje potječe red koji je za svoj samostan u
Isenheimu na početku šesnaestog stoljeća naručio čudotvorni
krilni retabl.